

Отримано: 10 травня 2019 р.

Прорецензовано: 16 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 20 травня 2019 р.

e-mail: neskaa87@gmail.com

DOI: 10.25264/2415-7384-2019-8-72-76

Омельченко М. С. До проблеми розвитку та саморозвитку професійної свідомості корекційного педагога. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 8. С. 72–76.

УДК 159.923.2:376.011.3-051

Омельченко Марина Сергіївна,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії,
Донбаський державний педагогічний університет*

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА САМОРОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВДОМОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА

У науковій статті висвітлено результати роботи з розроблення неформальних шляхів розвитку та саморозвитку професійної свідомості корекційного педагога. Особливу увагу приділено перспективності питань, пов'язаних із парадоксальними ситуаціями, що виникають у процесі професійного розвитку та саморозвитку (потребою педагога відмовлятися від власних життєвих пріоритетів (відповідних цілей), які вже не відповідають уявленням про щастя й успіх, що склалися в професійній діяльності тощо), суспільною зорієнтованістю професійних вимог, професійною етикою, кризою професійної адаптації. Зазначено, що розроблення цих напрямків досліджень у наукових працях, присвячених професійному розвитку корекційного педагога, забезпечує сьогоденні перспективність і практичну значущість аналізованої психологічної проблеми.

Ключові слова: професійна діяльність корекційного педагога, професійна компетентність, професійна криза, професійний розвиток, професійна свідомість.

Maryna Omelchenko,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Docent of Department of Special Pedagogy and Inclusion,
Donbas State Pedagogical University*

TO THE PROBLEM OF DEVELOPMENT AND SELF-DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS OF A CORRECTIONAL TEACHER

The article presents the results of work on the development of informal ways of development and self-development of the professional consciousness of a correctional teacher. Particular attention is paid to the prospects of issues related to paradoxical situations that arise in the process of professional development and self-development (the need for the teacher to abandon their own life priorities (relevant goals), which no longer correspond to the concepts of happiness and success that have been developed in their professional activities, etc.), general orientation of professional requirements, professional ethics, and crisis of professional adaptation. The author indicated that the development of these research directions in the scientific works on the professional development of a correctional teacher nowadays provides the prospects and practical significance of this psychological problem.

Key words: professional activity of a correction teacher, professional competence, professional crisis, professional development, professional consciousness.

Постановка проблеми. Відповідно до сучасних вимог щодо виконання професійних обов'язків працівників освітньої галузі, педагоги повинні постійно працювати над собою, розвивати в собі професійні здібності, самовиховуватися та самовдосконалюватися. Цей напрям роботи особливо значущий для корекційного педагога, адже його професійна діяльність передбачає взаємодію з дітьми, які мають різні порушення психофізичного розвитку, відчувають труднощі в навчально-виховному процесі, організація педагогічної роботи з якими вимагає глибоких психолого-педагогічних знань, здатності надавати допомогу за будь-яких обставин, знаходити нестандартні шляхи вирішення проблемних ситуацій, вибудувати ефективну освітню стратегію тощо.

Розвивати та самовдосконалювати професійну свідомість корекційний педагог може по-різному. Таку роботу в змісті професійного розвитку, як правило, контролює адміністрація (директори шкіл, завідувачі дошкільних установ, педагоги вишів та ін.). Формальними шляхами професійного розвитку є курси підвищення кваліфікації, педагогічні семінари, конференції, тренінги тощо. Водночас корекційний педагог може виявляти ініціативу щодо розширення власної компетентності та звертатися за порадою чи консультацією до своїх колег, колишніх педагогів, шукати інформацію в просторах інтернету, літературі тощо [8].

Варто відзначити, що професійний розвиток і вдосконалення корекційного педагога потрібно здійснювати не лише шляхом засвоєння теоретичного матеріалу, але й безпосередньо в практичній діяльності. Така форма роботи дуже важлива, адже часто трапляються випадки, коли робота з «особливими»

дітьми вимагає вміння імпровізувати, використовувати нестандартні прийоми корекційно-розвиткового впливу, застосовувати комунікативні навички, здійснювати психологічний вплив [3].

Усі ці своєрідності професійної діяльності корекційного педагога передбачають потребу розвитку «широкопрофільності» фахівця. З одного боку, оволодіння конкретною спеціалізацією необхідне для ефективного здійснення окремих професійних функцій (логопедична робота, навчання дітей за конкретними методиками, складання індивідуальних планів, визначення шляхів розвитку й корекції психічних функцій та ін.). У цих випадках корекційний педагог отримує важливий практичний або дослідницький досвід застосування своїх знань під час вирішення освітніх проблем. Однак, з іншого боку, у такого фахівця звужується професійний світогляд, він ризикує втратити широке орієнтування у власній професійній діяльності в усій її багатогранності, не відбувається збагачення його професійних знань, залучення до професійної культури в усій її складності, багатоплановості та суперечностях.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій із теми. Сьогодні в галузі психологічних досліджень актуально шукати шляхи вивчення особливостей розвитку особистісної і професійної позицій фахівців щодо навколишньої дійсності, що становить здебільшого сутність свідомості окремої людини.

Такі вчені, як Г. В. Акопов, В. М. Аллахвердов, О. А. Гульбс, В. В. Єрмоліна, В. П. Зінченко, М. Cochran-Smith [1; 2; 4; 11] та ін., у своїх дослідженнях зазначали, що в основі змісту професійної свідомості лежить відображення об'єктивних характеристик професійної діяльності, професійної спільноти, професійного розвитку у формі чуттєвих образів, значення, особистісного смислу свідомості людини.

Сучасні науковці О. В. Дробот, Т. В. Кушнірова, А. Г. Самойлова, Н. Ф. Шевченко [4; 5; 6; 10] та ін. зауважують, що професійна свідомість – це результат професійного самовизначення особистості, що визначає усвідомлену спрямованість особистості, реалізовану в практичній взаємодії фахівця з оточенням.

Водночас відомо, що особистісна сфера набагато ширша за професійну, вона полягає в основі «професійного», визначає його початок, перебіг і закінчення (А. К. Маркова) [7].

Мета статті – висвітлити результати розроблення неформальних шляхів розвитку та саморозвитку професійної свідомості корекційного педагога.

Матеріали і методи дослідження: *теоретичні* методи – аналіз, порівняння, систематизація наукової літератури з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб професійне зростання мало успіх, важливо, щоби корекційний педагог прагнув цього, убачав головною метою. Якщо фахівець має значущу ідею, ціль, плани, то він буде здатний знаходити шляхи професійного розвитку, людей, які допомогатимуть у цьому, долати труднощі, змінюватися на краще, прогресувати у власній професійній діяльності.

Варто відзначити, що нерідко шляхи професійного й особистісного розвитку окреслюють одразу, як тільки людина нарешті усвідомлює, чого вона має досягти, розуміє смисл своєї діяльності. Водночас сам шлях розвитку стає засобом, методом рішення більш важливих життєвих завдань.

У професійній діяльності саме так звані «неформальні» шляхи професійного розвитку набувають особливого значення, дають змогу педагогу відчутти себе творчою особистістю, справжнім «суб'єктом» навчально-професійної діяльності. Окрім того, справжні фахівці повинні самотужки організовувати для себе цікаві заходи, робити корисним своє дозвілля. Образ корекційного педагога, «майстра своєї справи», часто асоціюється з неординарністю, творчістю, оптимізмом, толерантністю, однак у деяких випадках на шляху реалізації такого образу постають парадоксальні перешкоди.

Часто можна спостерігати ситуацію, коли, потрапляючи до педагогічного колективу освітньої установи, корекційний педагог намагається запропонувати нові, неординарні шляхи або прийоми корекційно-педагогічної роботи і, водночас, зазнає протидії з боку інших педагогів, як правило, «зі стажем» і навіть адміністрації. У відповідь на спроби молодого фахівця проявити творчість у професійній діяльності, йому дають зрозуміти, що професійну діяльність треба провадити суворо в межах педагогічних традицій, яких не лише потрібно дотримуватися, але й поширювати з-поміж молоді.

Варто зауважити, що педагогічні традиції справді відіграють важливу роль в успішному вирішенні педагогічних завдань. Однак традиції мають успіх лише тоді, коли передбачають їхній розвиток, а не лише сумлінне виконання. Окрім того, молодим креативним педагогам, як правило, рано чи пізно все ж таки вдається реалізувати свої плани й ідеї, знайти шляхи впровадження нових тенденцій і технологій.

Розглянемо можливі варіанти неформальних шляхів професійного розвитку й самовдосконалення корекційного педагога.

Навчання новому під час взаємодії з учнями та їхніми батьками. Застосовуючи цей спосіб, у жодному разі неможна демонструвати власної переваги. Проводячи професійну діяльність, треба організувати роботу так, щоб усі здібності й таланти корекційного педагога були об'єднані з можливостями та здібностями самих учнів. При цьому відбувається взаємопов'язаний процес: діти навчаються новому від корекційного педагога, а він, своєю чергою, бере нове, взаємодіючи з дітьми. Такі взаємообумовлені процеси повинні відбуватися й під час контакту з колегами-педагогами та батьками дітей, які, без сумніву, зможуть розширити межі професійних знань і вмінь корекційного педагога.

«Самовдосконалення» на прикладі своїх колег у тих випадках, коли деякі з них здаються недостатньо успішними та кваліфікованими. Як високі, так і низькі показники професійної діяльності є самі собою її результатами. Будь-який результат – це наслідок тих чи тих дій. Якщо корекційний педагог має низький рейтинг, його роботу неможна назвати ефективною. У будь-якому разі наявні певні причини, які призводять до такого результату. У цьому випадку треба проаналізувати перебіг професійної діяльності педагога та виявити причини.

У робочій атмосфері «самовдосконалюватися на прикладі колег» можна, наприклад, за допомогою невербальних засобів (поза уважного слухача, доброзичливий погляд, жест співчуття та ін.), які створюють умови, що наводять на відверті бесіди, які можуть стати корисними для обох фахівців. Доцільними при цьому можуть стати й інші засоби, як-от, тактично поставлені запитання, провокаційні запитання, професійні дискусії та диспути, доречні поради. Для деяких корекційних педагогів такі прийоми можуть слугувати поштовхом до підвищення професійної активності, шляхом вирішення професійних чи особистісних проблем, приводом позитивно змінити свою професійну діяльність тощо.

Навчання у спільній діяльності з колегами-корекційними педагогами. Ідеться не про стажування, адже це формальна спеціально організована форма підвищення кваліфікації фахівця. Можна просто спостерігати за діяльністю колеги, прислуховуватися до його висловів щодо власного успіху чи неуспіху.

Професійний саморозвиток і самовдосконалення корекційного педагога. Головна умова саморозвитку – уміння грамотно розподілити свій час, скласти певний план чи програму дій. Часто це потрібно робити разом із колегами чи батьками дітей, адже один із головних принципів спеціальної педагогіки – це принцип наступності в навчанні. Насправді важко розвиватися за складеним заздалегідь планом, проте реальність фахівця-професіонала вимагає таких дій. Найбільш важливо мати загальну мету, усвідомлювати сутність своєї професійної діяльності, цілеспрямовано рухатися в напрямку досягнення основних професійних цілей. Зважаючи на те, що професія корекційного педагога досить творча, варто зауважити, що виробити певний алгоритм його професійних дій достатньо важко. Проте якщо фахівець добре розуміє основну мету своєї професійної діяльності, він буде свідомо (інколи несвідомо) шукати шляхи вирішення професійних проблем і професійного вдосконалення.

Наукова діяльність корекційного педагога: здійснення наукових досліджень, наукові напрацювання, написання наукових статей, посібників та ін. Цей напрямок професійної діяльності надає суттєвого смислу професійним діям корекційного педагога, дозволяє проявити свої творчі здібності, реалізувати професійні ідеї та креативні професійні прийоми. Важливо, щоб наукова робота справді базувалася на інноваційних здобутках, а не стала просто формальною умовою кар'єрного просування.

Участь у наукових семінарах і конференціях, відвідування тренінгів тощо. Такі форми професійного розвитку також сприяють мобілізації професійних ресурсів фахівця, підсилюють прагнення підвищити власний професійний рівень. Усе це надзвичайно важливо тоді, коли постає потреба готувати доповіді, виступати на семінарах, ділитися своїм професійним досвідом, консультивати інших. Ступінь відповідальності вищий, коли слухачами корекційних педагогів стають їхні колеги чи авторитетні науковці. Такі заходи можна віднести до «неформальних» шляхів професійного розвитку лише за умови того, що фахівець виявляє ініціативу взяти участь у цих видах роботи, а не змушений робити це через наказ керівництва.

Диспути, вирішення суперечливих питань зі своїми колегами чи батьками дітей з особливостями психофізичного розвитку, з якими склалася відверті й продуктивні стосунки. Участь у суперечці сама собою надає впевненості, якщо фахівець відчуває, що займає правильну позицію. Проте варто враховувати, що при цьому стають явними і слабкі сторони аргументів учасника диспуту, або інші особистісні та професійні недоліки (надмірна агресивність, нездатність контролювати свої емоції, невміння правильно сформулювати й викласти свої думки та ін.). Треба зазначити, що сильні особистості здатні перетворити усвідомлення власних недоліків на позитивний досвід, що загалом сприяє професійному розвитку фахівця.

Окрім цього, навіть якщо в суперечці виявляється, що позиція фахівця була неправильною, це сприяє мобілізації сил: перечитуванню відповідної літератури, пошуку ефективних шляхів професійного саморозвитку. Однак такий ефект можливий лише для вольової особистості, здатної визначити свою недосконалість. Лише за цих умов шляхи професійного розвитку можуть призвести до гідного результату.

Варто відзначити, що в професійній діяльності корекційному педагогові небажано шукати варіанти в разі невдач, адже це навіть етично неможливо через появу небажаних виховних і навчальних ефектів. Отже, коректувати потрібно саму систему професійних цілей, змінити їх або узгодити відповідно до нових професійних умов.

У зв'язку з тим, що професійна діяльність мотивована двобічно – прагматично та особистісно, операційну форму напруження, характерну для емоційно нейтральних ситуацій професійного планування або самої праці, у складній ситуації закономірно замінюють емоційною формою або підвищують рівень емоційного напруження, утвореного на попередньому етапі.

Дія емоційного чинника може бути неоднозначною. Існують такі вияви стану психічного напруження під час вирішення суперечливих ситуацій, коли простежується позитивна активована роль емоцій, які сприяють швидшим і точнішим діям, особливо автоматизованим, миттєвому ухваленню рішення, творчому підходу до розв'язання проблем [9].

Вплив емоційного чинника на динаміку професійних цілей свідчить, що позитивний емоційний процес може стабілізувати систему цілей, діючи як емоційне підкріплення адекватного плану, але може і зруйнувати цілі, порушуючи функціонування психічних процесів, які лежать в основі оцінки результатів професійної діяльності та власне її реалізації.

Для того, щоби психологічні технології розвитку професійної свідомості мали позитивний ефект, так само потрібна воля та внутрішня мотивація, особливо в такій багатогранній і творчій професії, як корекційний педагог.

Отже, можна виокремити три напрямки розвитку професійної свідомості корекційного педагога:

Розвиток професійної компетентності, який передбачає постійне вдосконалення власної професійної діяльності, яке своєю чергою містить особистісний складник (готовність до морального вдосконалення в професії, становлення професійної позиції); спеціальний складник (підвищення рівня професійної підготовки); індивідуальний складник (становлення індивідуального стилю професійної діяльності); психологічний складник (удосконалення психологічних знань, умінь і навичок корекційного педагога); інклюзивний складник (розвиток уміння досягати поставлених професійних цілей в умовах інклюзивного навчання).

Розвиток складників професійної свідомості, який передбачає розвиток професійних уявлень, розвиток професійної рефлексії, розвиток професійних інтересів, розвиток професійної мотивації, розвиток професійних почуттів.

Розвиток професійно-особистісних якостей (рефлексивних, педагогічних, лідерських, інтелектуальних).

У вищих виявах професійної свідомості лінії розвитку професійної компетентності, професійно-особистісних якостей та, безпосередньо, основних складників професійної свідомості взаємопов'язані та взаємодоповнюють одна одну.

Як засвідчує практика, розвиток професійної свідомості корекційного педагога обов'язково проходить через кризи, які потрібно усвідомлювати для того, щоби контролювати й коректувати процес їх перебігу. Оскільки кризи професійного становлення суб'єкта професійної діяльності неминучі, то провідною стає наступна умова професійного розвитку – готовність долати кризові ситуації. Найбільш значущим при цьому стає не рівень професійної компетентності й не інтелектуальні якості особистості, як це традиційно вважають, а морально-вольова основа визначення професійних цілей і прагнення їх досягти, що визначає перспективні напрямки дослідження проблеми розвитку й саморозвитку корекційних педагогів у психології.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Можна підсумувати, що наразі у психологічній науці розроблення системи професійного розвитку й саморозвитку корекційного педагога до кінця не реалізували. Цілком зрозумілою стає потреба враховувати «кризу початківця», опрацьовувати на практичному матеріалі засоби подолання психічного напруження, спрямовувати морально-вольові зусилля на досягнення професійних цілей і прагнень.

Ми дійшли таких висновків, що в змісті практичної діяльності корекційного педагога важливі питання, пов'язані з виникненням парадоксальних ситуацій у процесі професійного розвитку та саморозвитку (потреба педагога відмовлятися від власних життєвих пріоритетів (відповідних цілей), які вже не відповідають уявленням про щастя й успіх, що склалися у професійній діяльності тощо), суспільною зорієнтованістю професійних вимог, професійною етикою, кризою професійної адаптації. Урахування цих напрямків досліджень у наукових працях, присвячених професійному розвитку корекційного педагога, забезпечує сьогодні перспективність і практичну значущість цієї психологічної проблеми.

Література

1. Акопов Г. В. Технология диагностики профессионального сознания. *Современные образовательные технологии* / под общей ред. Г. М. Никитиной. Самара: ООО «Книга», 2011. С. 103–143.
2. Аллавердов В. М. Сознание как парадокс. СПб.: Издательство ДНК, 2000. 528 с.
3. Андрощук І. М. Управління мотивацією професійного розвитку педагога в умовах регіональної системи післядипломної педагогічної освіти. *Педагогічний альманах*. 2013. Вип. 20. С. 183–188.
4. Гульбс О. А. Категоріальна структура професійної свідомості викладачів вищої школи: монографія. Краматорськ: КЕГІ; Донецьк: Світ книги, 2012. 411 с.
5. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника: навч. посіб. Київ: Талком, 2016. 338 с.
6. Кушнірова Т. В. Соціальні стереотипи як чинники формування професійної свідомості майбутніх юристів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2000. 16 с.
7. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996. 312 с.

8. Мукан Н. В., Грогодза І. Ю. Професійний розвиток педагогів: теоретичні та методологічні аспекти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 5 (31). С. 18–27.
9. Становських З. Л. Мотиваційно-сміслові детермінанти саморегуляції професійної діяльності педагогів. Кіровоград: Імекс, 2014. 166 с.
10. Шевченко Н. Ф. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство*. Тернопіль, 2009. №4. С. 167–180.
11. Cochran-Smith M. Beyond certainty: taking an inquiry stance on practice Teachers caught in the action: professional development that matters. New York: Teachers College Press. 2001. P. 45.
12. Ganser T. An ambitious vision of professional development for teachers. *NASSP Bulletin*. 2000. № 84 (618). P. 6–12.